

KIELEMME KÄYTÄNTÖ

Yhdysmerkki ja ajatusviiva eroon!

Seuraava virke on poimittu tänä vuonna ilmestyneestä novellikokoelmasta:

»Eräässä sisäsuomalaisessa pitäjässä suoritettiin peltoviljelyksien kartoitus — ja luokitustöitä.»

Helsingin liikennelaitoksen busseissa taas näkee seuraavaa mainoslauseetta (liikkeen nimi ymmärrettävästikin muutettu):

»OYAB-TEITÄ VARTEN * KESKUSTASSA LÄHELLÄ EROTTAJAA»

Nämä esimerkit osoittavat, kuinka sekaisin kaksi välimerkkiä, yhdysmerkki ja ajatusviiva, ovat nykyisessä käytännössä. Edelliseen palaseen nimittäin tietysti kuuluisi yhdysmerkki (lyhyt viiva), jälkimmäiseen ajatusviiva (pitkä):

»Eräässä sisäsuomalaisessa pitäjässä suoritettiin peltoviljelyksien kartoitus- ja luokitustöitä.»

»OYAB — TEITÄ VARTEN jnc.»

Paitsi viivojen pituudesta, ei välitetä pitää huolta myöskään siitä, milloin merkki ladotaan erilleen, milloin sanaan kiinni.

Tämä sekaannus aiheutuu epäilemättä suurimmalta osalta siitä, että kirjoituskoneissa ei ole erityistä ajatusviivaa, vaan samaa lyhyttä viivaa käytetään sekä yhdysmerkkinä että ajatusviivana. Kun nykyään melkein aina ladotaan konekirjoitetusta tekstistä, latojatkien ovat unohtamassa yhdysmerkin ja ajatusviivan eron ja saattavat käytellä niitä miten sattuu. Asian selventämiseksi käydään seuraavassa läpi eräitä näiden merkkien käyttötappauksia. Tyhjentävämpi luettelo on nähtävissä esim. Aarni Penttilän Suomen kieliopissa.

Pääsääntö on, että yhdysmerkkiä käytetään liittämässä toisiinsa saman sanan osia — joko yhdistämättömän sanan tai yhdyssanan — ajatusviivaa taas eri sanojen välissä. Poikkeukset ovat harvinaisia.

Yhdysmerkkiä käytetään ensiksi tavuviivana sanaa kahdelle riville jaettaessa. Lisäksi sitä käytetään yhdysosan osien välissä:

1) Erottamassa kahta samaa vokaalinmerkkiä: *esi-isä, aamu-uutiset, pää-äänenkamattaja*. Sellaisissa yhdyssanoissa, joiden toinen yhdysosa tai kumpikin ovat yhdyssanoja, suositeltiin aikaisemmin yhdysmerkkiä vain pääjakokohtaan. Tästä rajoituksesta on luovuttu, ja yhdysmerkkiä käytetään aivan riippumatta loogisesta jaosta: *kauppa-apulaiskoulu, raha-asia-aloite*. — Tarpeen mukaan yhdysmerkkiä voidaan muutenkin tilapäisesti käyttää selvyyttä lisäämään, esim. *perus-lauseenmerkitsijä*.

2) Yhdyssanoissa, joiden jompikumpi osa on numero, kirjain tai muu merkki: *8-osainen, loppu-n, %-määrä*. — Yhdyssananlyhenteissä, joissa alkuosa on lyhennetty ja pisteellinen, yhdysmerkkiä on vanhastaan käytetty (*dipl.-ins.*), mutta nykyään on tavallisempaa välitön yhteen kirjoittaminen (*dipl.ins.*).

3) Sellaisissa yhdyssanoissa kuin *Juhana-herttua, Yrjö-selä, Bore-yhtiö, Philips-nauhuri, mana-käsite, mutta-sana, t-äänne, a-kohta*, joissa alkuosa nimeää jälkiosan tarkoitteen ja joissa on mahdollinen myös osien päinvastainen järjestys *herttua Juhana jnc.*, samoin sellaisissa erisnimiä alkuisissa sanoissa kuin *Antti-kulta, Toini-raukka, Pesola-vainaja* (sen sijaan välittömästi yhteen *poika-kulta, tyttö-raukka, isäntävainaja*). Jos alkuosa on erilleen kirjoitettu sanaliitto, jät-

tään yhdysmerkin edelle sananväli: *Koteja Kodittomille Lapsille -yhdistys, pro exercitio -koe, mutta ja vaan -sanat, Aarne Pesola -vainaja*; voidaan käyttää myös yhdysmerkkiä ja jättää sananvälit pois, jos ilmauksen alkukohta muuten jäisi epäselväksi: *tee-se-itse-periaate* (myös: »*tee se itse*» -periaate. — Tämän ryhmän tapaukset käsitettiin aikaisemmin sanaliitoiksi ja kirjoitettiin erikseen (Juhana herttua, *mutta sana, Aarne Pesola vainaja, »antaa mennä» periaate*), ja monet suosivat tätä tapaa jatkuvasti, varsinkin milloin alkuosa on kursivoitu tai varustettu lainausmerkeillä. Siitä olisi syytä päästä. — Huom.! Aikaisemmin kirjoitettiin maantieteellisistä nimistä, joiden alkuosa on perusmuotoinen erisnimi ja jälkiosa yleisnimi, välittömästi yhteen vain ne, joiden jälkiosa on nimen erottamaton osa, esim. *Orkneysaaret, Sognevuono*, mutta muut yhdysmerkillisinä: *Atlas-vuoristo, Balaton-järvi, Golfvirta*. Koska näiden ryhmien raja on epä määräinen, suositellaan nykyään molemmat kirjoitettavaksi välittömästi yhteen.

4) Muissakin tapauksissa, joissa alkuosa on isokirjaiminen erisnimi: *Berliininmatka, Nobelin-palkinto, Bach-ohjelma, Matti-niminen*. Sen sijaan: *berliininmakara, röntgenputki* (alkuosa pienikirjaiminen). Huom. sananväli: *New Yorkin-matka, Aleksis Kivi -aihe*.

5) Yhdysnimissä, joiden jälkiosa alkaa isolla kirjaimella: *Etelä-Amerikka, Iso-Belt, Manner-Eurooppa, Taula-Matti, Mäki-Anttila*. Sen sijaan: *Uusikaarlepyy, Isokyrö* (muutama Suomen paikannimi vakiintunut tällaiseen asuun); *eteläamerikkalainen* (johdoksissa yhdyssiiva jää aina pois.)

6) Joskus selventäjänä yhdyssanoissa, joiden alkuosa on sitaatinluonteinen vieras sana: *bébé-tyyppinen, au pair -tyttö*. Sen sijaan: *clearingtili, laudaturtyö*.

7) Rinnasteisissa yhdyssanoissa, esim. *saksalais-suomalainen, kanttori-urkuri, keisari-suuriruhtinas, marxismi-leninismi, Auna-Liisa, Aino Aclé-Jalander, Setälä-*

Nieminen 'Setälän ja Niemisen kielioppi'; samaan tapaan varsin yleisesti eräissä tapauksissa, joissa oikeastaan on kysymys siteettömästä rinnastuksesta: *Setälä-Niemisen* (par. *Setälän—Niemisen, Setälän ja Niemisen kielioppi, Boyle-Mariotten* (par. *Boyle—Mariotten, Boyle ja Mariotten laki* (huom. että nimiparin yhdyssanana käsittely aiheuttaa epäselvyyttä: *Gay-Lussacin laki* on nimetty keksijänsä prof. Gay-Lussacin mukaan); edelleen useaosaisissa yhdyssanoissa, joiden määritteosat ovat toisiinsa rinnastettuja: *omenakarjalomelu, käenkaali-mustikkatyyppi, kupari-sinkki-volframiseos*, samoin *pohjoiseteläsuunta, kesä-heinäkuussa* (myös ajatusviiva voidaan käyttää, milloin määritteosat tarkoittavat rajakohtia: *länsi-itä-suunta, kesä—elokuussa*). — Sellaiset adjektiivit kuin *punakeltainen 'punainen ja keltainen', sinimusta* kirjoitetaan ilman yhdysmerkkiä, koska osat eivät muodollisesti ole rinnasteisia (niihin mukautuu *mustavalkoinen*), samoin sellaiset vierasperäiset adjektiivit kuin *afroaasialainen 'afrikkalais-aasialainen', indoeurooppalainen*. Sen sijaan yleensä: *puna-sini-valkoinen*.

8) Osoittamassa, että kahden tai useamman yhdyssanan yhteinen osa on jätetty pois, esim. *kesä- ja talvikausi, tapahtuma-aika ja -paikka*.

Ajatusviiva taas käytetään varsinkin:

1) Osoittamassa, että seuraa jotakin odottamatonta tai että virke katkeaa: *Vuoret vapisevat, ja syntyy — hiiri. Jokohan minä — ?*

2) Sulkumerkkien tapaan erottamassa lauseeseen irrallisesti liitettyä huomautusta tms.: *Muistettakoon vielä — ja se on tärkeintä — että divisioona oli vasta äsken muodostettu*. Pilkku, joka muutoin tulisi toisen ajatusviivan jälkeen, voi tällöin jäädä pois.

3) Lainausmerkkien sijasta repliikeissä, jotka aloitetaan uudelta riviltä. Jos repliikki jatkuu johtolauseen jälkeen, ajatusviiva toistetaan:

— *Hyvää päivää, tervehti vieras.*

— Päivää, päivää, vastasi isäntä. —
Mistä kaukaa sitä tullaan?

4) Eri kappaleiksi sijoitetuissa luettelmissa, esim.

Viestin kiireisyysjärjestys on seuraava:

- häilytysanoma,
- kiireinen sanoma,
- tavallinen sanoma,
- liikennesanoma,
- sääsanoma,
- harjoitussanoma.

5) Erottamassa raja-aikoja, -paikkoja tai -lukuja tarkoittavia sanoja tai merkkejä: *Helsingin—Tampereen rata, C. G. Mannerheim (1867—1951), klo 9—11, osat I—X, 7—18. 8. 1967, 12—15-vuotias.*

6) Erotusmerkkinä eräissä muissakin tapauksissa, esim. *Miettinen—Enqvist: Englannin kielioppi, Setälän—Niemisen—Ojajärven kielioppi, Boylen—Mariotten laki, lietokilpailu Esko Kivikoski—Barry Jones.*

Kohdissa 5 ja 6 ajatusviiva painotekstissä yleensä ladotaan kiinni vierussanoihin, muuten erilleen.

Konekirjoituksessa ajatusviivaa tar-

koitava merkki on paras aina erottaa molemmin puolin tyhjällä välillä. Kun yhdysmerkki on joko molemmilta puolilta tai ainakin yhdeltä kiinni vierussanoissa, merkit voi juuri tällä perusteella erottaa toisistaan. On myös mahdollisuus saada esiin varsinainen pitkä ajatusviiva, nimittäin vääntämällä telaa porras alas päin ja lyömällä alleviivaukseen tarkoitettu merkki; se sattuu silloin rivin keskelle. Näin voidaan, tosin hiukan hankalasti, saada myös vierussanoissa kiinni oleva ajatusviiva selvästi osoitetuksi.

Käsin kirjoitettaessa merkit on helppo pitää erossa: ajatusviiva on pitkä, yhdysmerkki lyhyt. (Jotkut käyttävät yhdysmerkinä kahta lyhyttä päällekkäistä viivaa, mikä tietysti tekee eron vielä selvemäksi.) Tässäkin näkee paljon huolimattomuutta: ei välitetä tarkata, että yhdysmerkki tulee selvästi lyhyt ja vierussanaan tai -sanoihin kiinni, kuten pitäisi.

On vaadittava näiden merkkien tarkkaa erillään pitämistä.

MATTI SADENIEMI